
AB SÜRECİNİN TÜRKİYE'DE PİYASA EKONOMİSİNİN GELİŞİMİNE KATKISI

Mustafa ACAR*

1. Giriş

17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan AB zirvesinde çetin pazarlıkların ardından Türkiye'ye 2005 yılı Ekim ayında müzakerelere başlama tarihi verilmesiyle Türkiye-AB bütünleşme süreci yeni bir aşamaya gelmiştir. 1959 yılında başlayan ve inişli çıkışlı bir seyir izleyerek kırk yılı aşkın bir süredir devam eden AB'ye entegre olma maceramız, tam üyeliğe geçişin normal şartlarda son aşaması olan müzakere aşamasına gelip dayanmıştır.

AB'ye uyum hazırlıkları çerçevesinde, âdeta 1970'li, 1980'li ve 1990'lı yıllarda israf edilen zamanı telafi etmek istercesine özellikle 2002 yılından bu yana hummalı bir çaba gösterilmektedir. Bir önceki koalisyon hükümeti döneminde başlanan reformlar mevcut hükümet tarafından daha hızlı ve daha kararlı biçimde sürdürülmüş, sonuçta 2002 sonundaki zirvede belirlenmiş siyasi şartların, uygulamada sorunlar olsa bile özellikle yasal değişiklikler düzeyinde yerine getirilmesiyle, 2004 zirvesinde müzakerelerin başlaması için somut bir tarih alınması hedefine ulaşılmıştır.

Esasen AB ile bütünleşme yönünde atılan pek çok adım, girilen pek çok reform, aslında Türkiye'nin çok önceden beri kendi kendine yapması gereken, ama içerideki bürokratik direniş, güç dengeleri ve (tarihsel nedenlerle oluşturulmuş ancak bugün amaçlananın tam aksi işlevler görmeye başlamış) kurumsal yapıdan kaynaklanan engeller yüzünden cesaret edile-

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

meyen değişim adımlarıdır. Gerek siyasi gerek ekonomik düzeyde yapılan yasal ve kurumsal hazırlıklar, çıkarılan uyum paketleri, siyasete ve ekonomiyeye yeni bir çehre kazandırma çabaları aslında AB olsun olmasın Türkiye'nin kendi geleceği, refahı ve mutluluğu için gerçekleştirmesi gereken dönüşüm hamleleridir. Bu bağlamda siyasi düzeyde demokratikleşme ve sivilleşme, ekonomik düzeyde piyasa ekonomisine geçiş için somut adımların atılması AB ile bütünleşme sürecinin Türkiye'ye yaptığı son derece önemli katkılardır.

Yapılan genel seçimler sonrasında 2002 sonlarından itibaren Parlamentosunun tümüyle yenilenmesi ve eski siyasi kadroların tasfiye edilmesinin ardından, bir partinin tek başına iktidar, bir partinin de muhalefet görevini üstlendiği, fiilen iki partili sistem altında yakalanan istikrar ortamında piyasaya güven gelmiş, bozulan makro dengeler yeniden tesis edilmiş, iç borçlanma faizleri düşmüş, enflasyon otuz yıl aradan sonra ilk kez tek haneli rakamlara gerilemiş, ekonomi reel olarak normal üstü bir hızla üç yıl üst üste büyümüş, ihracatta rekorlar kırılmış, kişi başına milli gelirdede belirgin artışlar söz konusu olmuştur. Bütün bunlar bir yandan siyasi alanda demokratikleşme ve sivilleşmenin, bir yandan da ekonomik alanda dışa açılmanın, rekabet ortamını tesis etmenin, mülkiyet haklarına duyarlı davranmanın, kısaca piyasa ekonomisini yerleştirme çabalarının sonucudur.

Bu çerçevede bu yazıda AB'ye entegrasyon sürecinin Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş sürecine etkileri tartışılmaktadır. Yazının bundan sonraki kısmı aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir. İzleyen bölümde piyasa ekonomisinin vazgeçilmez unsurları olarak özel mülkiyet, kişisel çıkar, rekabet, tercih ve girişim özgürlüğü, sınırlı devlet, ve serbest ticaret irdelenmiştir. Bir sonraki bölümde bir ülkede piyasa ekonomisinin ne ölçüde varolduğu konusunda iyi bir gösterge olan ekonomik özgürlük düzeyi açısından Türkiye'nin dünyadaki yeri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde AB'ye uyum için Türkiye'nin yaptığı hazırlıklar ve reform projelerine esas teşkil eden Kopenhag kriterleri hatırlatıldıktan sonra, AB'ye uyum çabalarının Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş sürecine yaptığı somut katkılar tartışılmıştır.

2. Piyasa Ekonomisinin Tanımı ve Temel Unsurları

Beşeri etkinliklerin örgütlenmesinde esas itibariyle iki tür organizasyon modelinin kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi rızaya dayalı, gönüllü işbirliğidir. Bu modelde esas olan desantralize (ademi merkezîyetçi) karar alma süreçleridir. Diğer model ise merkezi, kumandaya dayalı karar alma sürecine başvuran ve rızaya değil, zora dayanan örgütlenmedir. Birincisinin örneği demokrasi ve piyasa ekonomisi, ikincisinin örneği ise, ordular ve sosyalizmdir (Friedman, 1965: 13).

Piyasa ekonomisi son yirmi yıllık siyasi ve iktisadi literatürde belki de en sık tartışılmış kavramların başında gelmektedir. Bu durum bir tesadüf değildir: 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan sorunlara eski politikaların artık çare olamadığının görülmesi ve soğuk savaş dönemindeki iki kutuplu dünyanın siyasi-ekonomik kutup başlarından birinin sahneden çekilmesinin pi-

yasa ekonomisi çevresindeki tartışmaların gündemin başına oturmasında son derece önemli bir payı vardır.¹

I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yaralar henüz sarılmadan 1929 bunalımının getirdiği konjonktürde başlayan içe kapanma, devletçilik ve korumacılık eğilimleri II. Dünya Savaşı sonrasında konjonktüründe hem sosyalist, hem de kapitalist dünyada ana hatlarıyla devam etmişti. Batı dünyasında yıkılan ekonomileri tamir etmek ve talep yetersizliği sorununa çare bulmak gibi kaygılarla, devlete merkezi bir rol biçen ve açık bütçe politikalarıyla karşılıksız para basarak ekonominin düzlüğe çıkarılabileceğini öne süreren Keynesyen politikalar (Buchanan, 1978) revaç bulurken, Sosyalist blokta da sistemin mantığı gereği üretim araçlarının sahipliği dahil her şeyin devlet patronluğunda yürütüldüğü merkezden planlamaya dayalı kollektivist-kumandacı politikalar uygulanmıştı. Bu kervana sanayileşmeyi hızlı yollarla başarmak isteyen gelişmekte olan ülkelerin de katılımıyla 50'li, 60'lı ve 70'li yıllar kamu harcamalarının kontrol edilemez biçimde büyüdüğü, KİT'lerin ekonominin her alanına damgasını vurduğu, kalkınma planlarıyla toplumun kaynaklarına merkezden yön verildiği, ithal ikamesine dayalı, korumacı ve devletçi politikalar hakim olmuştu.

Ne var ki sanayileşmiş ülkelerde 1960'lı yılların sonlarında baş gösteren stagflasyon² sorununa klasik Keynesyen politikaların bir çare üretememesi, 1970'li yıllarda ardı ardına yaşanan petrol krizleri Batı dünyasında yeni politika arayışlarını hızlandırmışken, 1980'li yılların sonlarında Sosyalist blokun dağılması yeni politika arayanlar kervanını hızla genişletmiş, bütün dünyada demokrasi ve piyasa ekonomisi söylemi bu ortamda yükselmiştir. Vurgulamak gerekir ki piyasa ekonomisine geçiş, zaman zaman kollektivist komplo teorisyenlerinin ileri sürdüklerinin aksine kötü niyetli emperyalistlerin dünyanın rahatını bozmaya yönelik art niyetli dayatmalarının bir sonucu değil, 20. yüzyılın büyük bölümünde gerek kapitalist, gerekse sosyalist dünyada denenmiş olan modellerin iflas etmesi sonucu zorunlu hale gelen arayışların sonucudur.

Bu bağlamda piyasa ekonomisi, işbölümü ve özel mülkiyetin var olduğu; serbest fiyatların, sözleşme ve girişim özgürlüğünün bulunduğu; bilgi edinmenin maliyetinin görece düşük, rekabetin ve ademi merkezîyetçi karar alma süreçlerinin geçerli olduğu, özel girişimin esas alındığı bir gönüllü mübadeleler yumağı olarak tanımlanabilir. Bu gayri şahsi ve doğal (kendiliğinden) makro-iktisadi örgütlenmeye, yani sürekli tekrarlanan dev açık artırmaya, sonuçta tüketiciler egemendir (Açıkalın, 2002: 90). Piyasa ekonomisinin teorik olarak "küçük üreticilik," "piyasa sosyalizmi" ve "sosyal piyasa

¹ İflas eden merkezden kumandacı, planlamaya ve içe kapanmaya dayalı modellerden sonra klasik liberal iktisat öğretisinin yeniden gözde hale gelmesinin ve piyasaya yönelimin tarihsel öyküsü konusunda bkz. Skousen (2003), özellikle Bölüm 17 "Dr. Smith'in Washington'a Gidişi: Piyasa Ekonomisinin Zaferi" (ss. 489-518).

² Stagflasyon (stagflation): Durgunluk ortamında enflasyon, işsizlik ile enflasyonun bir arada bulunması hali.

ekonomisi" gibi türlerinden de söz edilmekte ise de, aşağıda sıralanacak temel kurumları haiz tek model olması dolayısıyla esas üzerinde durmaya değer model, bireyi ve bireysel özgürlükleri öne çıkaran klasik liberal felsefeyle uyumlu "serbest piyasa ekonomisi"dir.

Yukarıda verilen tanımda yer alan "tüketici egemenliği" vurgusu önemlidir: buna göre piyasa ekonomisinde son tahlilde patron tüketicidir; neyin ne kadar, nasıl ve kimin için üretileceğini sonuçta belirleyen faktör tüketicinin talebi, gereksinimi, zevk ve tercihleridir.³ Tüketiciler bu konuda mesajlarını üreticilere fiyatlar aracılığıyla iletirler. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin temel işleyiş mekanizması fiyat mekanizmasıdır. Fiyatlar sayılamayacak kadar çok sayıda üreticinin, tanımadıkları milyarlarca tüketicinin zevk ve tercihine hitap etmek suretiyle kâr edebilmek için sürekli gözledikleri ve ona göre durumlarını ayarladıkları sinyallerdir. Dışarıdan müdahale olmaması halinde arz fazlası halinde düşen, talep fazlası halinde yükselen fiyatlar piyasada arz ve talebi dengeye getirecektir. Kaynak tahsisini etkisizleştiren, rant yaratan, verimsizliği ve yolsuzluğu teşvik eden temel iktisadi hata, siyasette aksayan öteki mekanizmalarla da iç-içe olarak, piyasayı temizleyecek fiyat mekanizmasının serbestçe işlemesine engel olan müdahalelerdir.⁴

Serbest piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz başlıca altı kurumundan ya da unsurundan söz edilebilir: özel mülkiyet, kişisel çıkar, rekabet, tercih ve seçim özgürlüğü, sınırlı devlet, ve nihayet, serbest ticaret.⁵ Aşağıda bunlar sırasıyla ele alınmıştır.

a. Özel mülkiyet:

Özel mülkiyet kurumu yasaların koruyuculuğu ve garantisi altında bireylerin mülk edinebilmelerini, edindikleri mülkler üzerinde istedikleri gibi tasarrufla bulunabilmelerini, istedikleri zaman sahip oldukları mülkleri alıp-satabilmelerini ve nihayet mallarını istedikleri şekilde çocuklarına veya başkalarına miras bırakabilmelerini sağlayan bir kurumdur. Mülkiyet haklarının korunması piyasa ekonomisinin temel kurumudur. Özel mülkiyetin olmadığı

³ Piyasa ekonomisinin sosyalist veya karma modellere galip gelmesini sağlayan faktörlerin başında onun halk kitlelerinin gereksinim duyduğu ürünleri yeter miktar, çeşitlilik, ucuzluk ve kalitede sağlayarak alternatiflerine oranla hayat standardını daha çok yükseltmesi gelmektedir. Mises'e (1966) göre piyasa ekonomisinin halkın hayat standardını yükseltebilmesinin esas nedeni işte bu tüketici egemenliğidir.

⁴ Akalın (2002) demokrasi, hukuk devleti ve piyasa ekonomisi arasındaki ilişkiler, kaynak dağıtımında gösterdikleri benzerlik ve farklılıklar konusunda geniş bir tartışmaya yer vermektedir.

⁵ Ünsal (2001) sayılan bu özelliklerden beşini (özel mülkiyet, teşebbüs ve seçim özgürlüğü, kişisel çıkar, rekabet, sınırlı hükümet) "kapitalizmin özellikleri" arasında saymaktadır (s. 26-27). Oysa kapitalizmin tek bir türü yoktur; kapitalizmin rekabete asla tahammülü olmayan, devlet desteğini arkasına alarak bütün piyasayı ele geçirmeyi hedefleyen tekelci biçimleri de vardır; dolayısıyla bu özellikleri "piyasa ekonomisi"nin, ya da ille de kapitalizme gönderme yapılacaksa, ancak "serbest piyasa kapitalizmi"nin özellikleri olarak sıralamak daha anlamlıdır. Kavramlarla ne kastedildiği önemlidir. Bu bağlamda Friedman'ın Kapitalizm ve Özgürlük adlı eserinde savunduğu siyasi ve iktisadi görüşleri adlandıracak doğru sözcüğün aslında "liberalizm" olduğu halde, Amerika'da 20. yüzyılda liberalizm kavramının anlam kaymasına uğrayarak piyasa karşıtlarını ve devlet müdahalesi yanlılarını betimlemek üzere kullanılır hale gelmesi nedeniyle liberalizm terimini kullanmaktan çekinmesi ilginçtir (Friedman, 1965:5-6).

ortamlarda insanların çalışmaya, para kazanmaya, servet biriktirmeye ve zengin olmaya motive edilebilmeleri mümkün değildir. Üretim araçlarının bütünüyle devlete ait olduğu sosyalist toplumlarda görülen ve son tahlilde sistemi çökmeye götüren motivasyon eksikliği ve verimsizliğin temel nedeni, özel mülkiyetin büsbütün devre dışı kalması, insanların ürettikleri şeye sahip olamamaları ve kullarımlarına bırakılan mallar üzerinde istedikleri gibi tasarrufla bulunamamalarıdır.⁶

b. Kişisel çıkar:

Piyasa ekonomisinin belki de üzerinde en çok tartışılan, en kafa karıştırıcı unsuru kişisel çikardır. Kişisel çıkar her iktisadi karar biriminin eylemlerine yön verirken öncelikle kendi çıkarını düşünmesi, karar verirken kendi çıkarını gözetmesi, kişisel çıkar peşinde koşmasıdır. Tartışma konusu bunun iyi bir şey mi, yoksa kötü bir şey mi olduğudur.

Az sayıdaki istisna dışında sosyalist-Marksist ekol ile radikal-selefi zihniyeti paylaşan koyu dindarlar, milliyetçiler ve ulusalcılara göre kişisel çıkar peşinde koşmak kötü bir şeydir; zira bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasında zorunlu bir çatışma söz konusudur ve toplumsal çıkarlar bireysel çıkarlardan üstün tutulmalıdır.

Buna karşılık klasik liberal iktisat öğretisini benimseyenlere ve piyasa ekonomisinin erdemlerine inananlara göre ya bireysel menfaatler ile toplumsal menfaatler arasında sanıldığı gibi zorunlu bir çatışma yoktur; ya da bu tür bir çatışma olduğunda somut "birey," esasen bir soyutlamadan ibaret olan ve gerçekte varolmayan soyut "toplum"a feda edilmemelidir. Klasik liberal iktisat öğretisinin öncüsü Adam Smith'in *görünmez el* öğretisine göre birey kendi çıkarı peşinde koşarken görünmeyen bir el sayesinde toplumun da çıkarına hizmet edecek şekilde yönlendirilir; o kadar ki birey bu şekilde topluma, salt toplumsal çıkara hizmet için çalışacağı duruma kıyasla, daha fazla katkıda bulunur. Bu noktayı vurgulamak üzere Smith'in verdiği klasik örnek şudur: akşam soframıza et ile ekmeğin gelmesi kasap ile fırıncının merhameti sonucu değil, onların da geçim derdiyle kendi menfaatleri için çalışmalarının sonucudur (Smith, 1965, 1985). Bu şekilde birileri kendi menfaatleri için eylemde bulunurken ortaya çıkan ürün başka birilerinin sofrasında et ve ekmek olarak karşımıza çıkmakta, dolayısıyla bireysel menfaatler toplumun menfaatiyle çatışmamaktadır. Bu bağlamda bireysel menfaatin çoğu kez günlük dilde anlaşıldığı üzere başkalarının hakkına tecavüz,

⁶ Sahipsiz, teorik olarak herkesin malı olduğu için pratik olarak hiç kimsenin sahiplenemediği, ortada kalan malların akıbetini anlatmak üzere iktisatta "orta malların trajedisi" diye bir kavram vardır (Demir ve Acar, 2002:314). Bunun en iyi örneği, köyün ortak malı olduğu için kimsenin korumak için özel gayret sarfetmediği, sonuçta aşırı kullanım, ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden artık kullanılamaz hale gelen çayır ve meralardır. Belediye otobüsleriyle halk otobüslerinin ve özel otoların bakım derecesi de bu konuda bir fikir verebilir. KİT'lerin sürekli olarak bu kadar büyük yolsuzluk ve suistimallere konu olmasının temel nedeni sahiplik sorunudur. Bu mallar "devletin malı," devletle milleti özdeşleştiren zihniyetin gözünde aynı zamanda "milletin malı" olduğu için, pratikte hiç kimsenin malı değildir. Ortada sahipsiz mal olduğu zaman da onu çalıp çırpacak birileri mutlaka bulunmaktadır.

kap-kaççılık, soygunculuk, hırsızlık ve vurgunculukla ilgisi yoktur.

c. Rekabet

Rekabet ekonomik olduğu kadar siyasi, kültürel ve toplumsal hemen her alana yönelik zengin açılımları olan cins bir kavramdır. Webster's Sözlüğü'nde rekabet, "birbirinden bağımsız hareket eden iki tarafın en uygun koşulları önermek suretiyle üçüncü bir tarafın işini kapma eylemi; arzı kıt bir doğal kaynak için iki veya daha çok organizmanın aktif talebi; ve rakipler arasında bir yarışma" olarak tanımlanmaktadır (1994: 235).

İktisadi anlamda rekabet, piyasada bir malın veya kaynağın çok sayıda alıcısının ve satıcısının olması ve alıcılarla satıcıların piyasaya girme veya piyasayı terk etme konusunda tamamen serbest olmaları demektir (Ünsal, 2001: 26). İktisadi rekabetin varlığı piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz şartlarındandır. Piyasada bir malın çok sayıda alıcısı ve satıcısının olması, her bir alıcı veya satıcının sözkonusu malın çok küçük bir bölümünü alıp satması, dolayısıyla her bir alıcı ve satıcının malın piyasa fiyatını etkileme gücüne sahip olmaması demektir. Belirli bir tek firmanın veya az sayıdaki büyük firmadan oluşan bir grubun malın piyasa fiyatını tek başına etkileme gücü kazanması piyasayı rekabetçi bir piyasa olmaktan çıkarmakta, tekel ya da oligopol piyasasına yaklaştırmaktadır.

Belirli bir firma bir malı ilk kez piyasaya sürmesi, bir teknolojiyi ilk kez üretmesi, kaynakları daha etkin kullanması gibi nedenlerle belirli bir süre piyasada rakiplerinin önüne geçebilir, hattâ tekeli bir piyasa gücü de kazanabilir. Son tahlilde daha kaliteli ve daha ucuz mal önerdiği için tüketicinin yararına olan bu tür bir piyasa gücünün bizatihi kötü olduğu söylenemez. Önemli olan piyasaya girişin yasalarla veya mafya yöntemleriyle engellenmemesidir. Piyasaya giriş serbest olduğu sürece ekstra kâr fırsatının bulunduğu sektörlerde yeni firmaların girmesi, dolayısıyla zamanla rekabetin tesis edilmesi mümkündür. Son tahlilde esas alınması gereken referans noktası üreticinin değil, tüketicinin yararlarıdır. Rekabet rakip firmalar arasında kalite ve fiyatta yarışmayı teşvik ettiği, sonuçta tüketiciyi daha kaliteli, daha çeşitli ve daha ucuz mal ve hizmet tüketme imkânına kavuşturduğu için iyidir.

d. Tercih ve Girişim Özgürlüğü

Piyasa ekonomisinin vazgeçilmez kurumlarından olan tercih ve girişim özgürlüğü tüketici bireylerin ve üretici firmaların piyasa mekanizması aracılığıyla diledikleri seçimleri yapabilme olanağına sahip olmaları demektir. Girişim özgürlüğü sayesinde üreticiler erişebildikleri kaynakları kullanarak diledikleri mal ve hizmetleri üretebilme olanağına sahip olmakta; buna paralel biçimde tüketiciler de bir yandan sahip oldukları işgücü ve tasarruflarını diledikleri alanda değerlendirebilme, bir yandan da bu suretle elde ettikleri gelirlerle oluşan bütçelerinin imkân verdiği ölçüler içerisinde kendi gereksinimlerine en iyi cevap verecek mal ve hizmetleri istedikleri yerden elde edebilme, paralarını diledikleri gibi harcayabilme olanağına sahip olmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinde tüketiciyi egemen konuma getiren ve

son tahlilde kaynak tahsisini belirleme imkânı veren unsur, tercih özgürlüğüdür. Neyin, nereden, ne kadar satın alınabileceğine yukarıdan birilerinin karar verdiği yerde seçim özgürlüğü yoktur.

Sözleşme yapma, şirket kurma, işyeri açma, iş değiştirme, borçlanma, alış-veriş yapma, işini başka bölgelere taşıma, göç etme,... gibi eylemlerin tümü tercih ve girişim özgürlüğünün kapsamına girmektedir. Devlet veya özel kişi veya kurumlarca bu özgürlüklerin engellendiği yerde rekabetin aksaması, tersinden rekabetin aksadığı yerde de tercih ve girişim özgürlüğünün yara alması kaçınılmazdır; kısaca rekabet ile tercih ve girişim özgürlüğü birbirini tamamlayan unsurlardır.

e. Sınırlı devlet

Sınırlı devlet devletin fonksiyonlarının piyasanın başarısızlığa uğradığı alanlarla sınırlandırılmasını, kamu otoritesinin kolları hayatın her alanına uzanan bir ejderhaya dönüşmesinin önüne geçilmesini imâ eder. Piyasa ekonomisi, fonksiyonları sınırlı, iktisadi karar birimlerine mümkün en geniş hareket serbestisi tanıyan, rekabetin kurallarını koyup denetleyen bir devlet öngörür. Bu anlayışa göre devletin başlıca fonksiyonu "özgürlüğümüzü hem sınırlarımızın ötesindeki düşmanlarımıza, hem de kendi vatandaşlarımıza karşı korumak; hukuku ve düzeni muhafaza etmek; özel sözleşmelere uyulmasını temin etmek, rekabetçi piyasaları teşvik etmektir" (Friedman, 1965: 2)

Piyasanın başarısızlığa uğradığı, yani üreticiler ve tüketiciler için en optimal çözümleri sunmadığı, özel sektörün kârlı üretim yapamadığı, rakipsizlik⁷ ve dışlanamazlık⁸ özelliği taşıyan başlıca üç "saf kamu malı" vardır: dış güvenlik (milli savunma), iç güvenlik (polis), adâlet. Bu mallardan hiç birinde bir kişinin tüketimi başkalarının tüketebileceği miktarı azaltmadığı ve bir kez mal veya hizmet üretince bedelini ödeyenin de ödemeyenin de eşit oranda ondan yararlanması söz konusu olduğu için piyasa bu malları üretmez; zira özel sektörün elinde bedel ödetmek için cebir kullanma imkânı yoktur. Oysa devletin elinde hem para basarak kendisine bedelsiz gelir yaratma, hem de gerektiğinde polis gücünü ve mahkemeleri kullanarak vergi toplayabilme imkânı vardır.

Sözü edilen milli savunma, polis ve adâlet gibi temel hizmetlerin yanı sıra, altyapı hizmetleri sunmak, (özellikle yoksul kesimler için) sağlık ve eğitime katkıda bulunmak⁹ ve nihayet rekabetin kurallarını koymak ve bu ku-

⁷ Rakipsizlik (nonrivalry): Bir kişinin tüketiminin başkalarının tüketebileceği miktarı azaltmaması durumu.

⁸ Dışlanamazlık (nonexcludability): Bedelini ödemeyen birinin tüketimini engelleyebilme, onu dışta tutabilme.

⁹ Pek çok kişi sağlık ve eğitimi de devletin asli fonksiyonu saymak eğilimindedir. Oysa gerek sağlık, gerekse eğitim piyasanın devletten daha kaliteli ve daha etkin biçimde üretebildiği hizmetlerdir. Sebeplerle sonuçlar çoğu kez birbirine karıştığı için Türkiye'de sağlık ve eğitim alanında gözlenen çarpıklıklar insanları bu alanları mutlaka devlet tekelinde kalması gereken alanlar olarak görmeye yöneltmektedir. Oysa bu hizmetlerin üretiminde özel sektörü sonuna kadar teşvik edecek bir devletin bakmak zorunda kalacağı hasta ve okutmak zorunda kalacağı öğrenci sayısı azalacak, kıt kamu kaynakları toplumun yoksul kesimleri için daha etkin sağlık ve eğitim hizmeti üretmek için kullanılabilir. Oysa devlet özellikle eğitim alanına yatırım yapma girişimlerine son derece kuşkuyla

rallara uyulup uyulmadığını sıkı bir şekilde denetlemek suretiyle piyasa mekanizmasının işleyişini garanti etmek sınırlı devlet anlayışında bir devletten beklenen başlıca işlevlerdir.¹⁰ Bunların dışına taşarak ayakkabıdan kumaşa, demirden çimentoya akla gelen hemen her malı üretmeye, dağıtmaya, bazı sektörleri kendi tekelinde tutarak özel firmaların piyasaya girmesine engel olmaya çalışan bir devlet, bütün dünyada yaşanan deneyimlerin işaret ettiği üzere, asıl yapması gereken savunma-asayiş-adâlet hizmetlerinde zaafa düşen, altyapı hizmetlerini doğru dürüst gerçekleştiremeyen, devasa kamu açıklarından, yolsuzluk ve çürümüşlükten muzdarip, belki çok küçük bir mutlu azınlık dışında yönettiği halk kesimlerinin hiçbirini mutlu edemeyen bir devlet konumuna düşmektedir. Sonuçta adâlet dağıtma fonksiyonu da işlemez hale geldiğinde bu boşluk çek-senet mafyası tarafından doldurulmakta, vatandaş devlete olan güvenini iyice kaybetmektedir. Türkiye bu durumun en çarpıcı şekilde gözlemlendiği ülkelerden biridir.

f. Serbest Ticaret

Piyasa ekonomisinin vazgeçilmez unsurlarından biri de serbest ticarettir. Serbest ticaret özü itibariyle, gereksinim duydukları mal ve hizmetleri nereden, kaç paraya, hangi yollarla alıp satacakları konusunda alıcılar ve satıcılar üzerinde her hangi bir yasal engelin bulunmaması, insanların yurtiçinden olsun, yurtdışından olsun serbestçe mal ve hizmet alıp satabilmeleridir.

Ticaretin, özellikle de uluslararası ticaretin serbest olmasının mı, yoksa kısıtlanmasının mı daha tercihe değer olduğu konusu ekonominin ve siyasetin eskimez konuları arasında yer almaktadır. Her devirde serbest ticaret yandaşlarına da, korumacılık savunucularına da rastlamak mümkündür. Piyasa ekonomisinden yana olanların bu konudaki tercihi doğal olarak, serbest ticarettir. Ticaretin serbestçe yapılmasını engellemek, yerli sanayileri

balamakta, bu alanda gelişmiş dünyadaki açılımları benimsemeyi kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Yoksul ailelerin yetenekli çocuklarının devlet bursuyla özel okullarda okutulması projesine Cumhurbaşkanı ve kendisini devletin gerçek temsilcisi olarak gören kimi çevrelerden gelen tepkiler, Türkiye'nin bu konuda katetmesi gereken daha uzun bir mesafe olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰ Esasen piyasanın başarısızlığa uğradığı durumlar yalnızca saf kamu mallarıyla sınırlı değildir; bunun dışında üç konuda daha piyasa başarısızlığa uğramaktadır: piyasa gücü (fiyatı tek başına belirleme gücü, yani tekelleşme), dışsallıklar (üreticilerin ve tüketicilerin iktisadi faaliyetleri sonucu başkalarına doğrudan doğruya sağladıkları/yükledikleri, fiyatlandırılmayan faydalar/maliyetler) ve asimmetrik (alıcı ile satıcılar arasında simetrik dağılmayan) bilgi. Bu tür durumlarda kamu otoritesinin devreye girerek piyasa mekanizmasının işlemlerini sağlaması beklenir. Yine devleti ejderha haline getirmeden, sınırlı devletin fonksiyonlarıyla piyasanın işleyişini sağlamanın yolu, piyasayı başarısızlığa uğratan nedenleri ortadan kaldırmaktır. Devletin adaleti sağlama ve rekabeti tesis etme fonksiyonları bunun için yeterlidir. Bu bağlamda örneğin, piyasa gücünü ortadan kaldırmak, anti-tröst yasalarıyla tekelleşmenin ve kartelleşmenin önüne geçmeyi gerektirir. Benzer şekilde, dışsallıkları ortadan kaldırmak iki şekilde yapılabilir: 1) doğrudan müdahale—Pigou'cu vergilendirme—yoluyla: dışsal yarar durumunda ilgili tarafı sübvansiyonla ödüllendirmek, dışsal zarar durumunda ise vergilendirmek suretiyle; 2) Coase teoreminin önerdiği biçimde "müdahalesiz çözüm" yoluyla, yani mülkiyet haklarının netleştirilmesi, yasalarla korunması ve işlem maliyetlerinin düşürülmesi suretiyle. Asimmetrik bilgi sorununu çözmenin yolu da bilginin alıcı ve satıcılar arasında mümkün olduğunca simetrik dağılmasını sağlayacak mekanizmalar (örneğin, sağlam bir sigorta sistemi, ürün test, garanti ve iade sistemi, kredi kartı ve sürücü belgesi kullanıcılarının geçmiş bilgilerine ulaşabilmeyi mümkün kılan merkezi bilgilendirme sistemi, vb.) kurmaktır.

korumak, ülke sınırlarını yabancı mal ve hizmetler için gümrük duvarlarıyla, tarifelerle, kotalarla, görünmez engellerle âdeta aşılmaz duvarlar haline getirmek, piyasa ekonomisinin ruhuna aykındır.

Korumacılık yanlılarının sık sık dış ticaret açıklarını ve cari açıkları bir öcü gibi gösterdikleri, bu açıkları âdeta "ülkenin parasının sokağa atılması" olarak algıladıkları görülür. Oysa bu noktada gözden kaçırılan bir gerçek, dış ticaretin iki yönlü bir yol olduğu, ithalat olmadan ihracatın da olamayacağıdır. Özellikle Türkiye gibi toplam ithalatı içinde tüketim mallarının sadece %10-12'lik, buna karşılık hammadde-aramalı-yatırım mallarının ise %88-90'lık bir paya sahip olduğu bir ülkede ithalatın kısıtlanması ve hattâ yasaklanmasını istemek, eskilerin deyimleriyle "abesle iştigal"dir. Türkiye ithalat yapmadan ihracat da yapamaz, reel ekonomik büyümeyi de sağlayamaz. Gümrük Birliği dolayısıyla uğrandığı iddia edilen 100 milyar dolarlık kaybın kimin kaybı, kimin kazancı olduğuna ilerleyen bölümlerde değinilecektir.¹¹

3. Dünya Ekonomik Özgürlükler İndeksinde Türkiye'nin Yeri

Bundan önceki bölümde tartışılan kurumları ve özelliklerinden her biri piyasa ekonomisinin son tahlilde bireyleri iktisadi kararlarında serbest bırakan bir sistem olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle piyasa ekonomileri, sınırlı devletin gözetiminde rekabet ortamında serbestçe hareket eden, inisiyatif kullanan, kendileri için en iyi olanı elde etmeye çalışan bireylerin kararlarıyla işleyen, özgür ekonomilerdir. O halde ülkelerin piyasa ekonomisinin neresinde olduğunu anlamanın en iyi yolu, o ülkede ekonomik özgürlüklerin ne düzeyde olduğuna bakmaktır.

Doğaldır ki "ekonomik özgürlüğü" ölçmek o kadar kolay bir iş değildir. Ancak şans eseri dünya ülkelerinden yarıdan fazlasını bu bakımdan tarayan ve ülkeleri belirli kategorilerde yeralan göstergelerden yola çıkarak ekonomik özgürlükler açısından sıralayan Dünya Ekonomik Özgürlük (DEÖ) İndeksi (Economic Freedom of the World (EFW) Index) adıyla bir indeks geliştirilmiş durumdadır. Söz konusu indeks belirli bir ülkenin ekonomik özgürlükler açısından ne düzeyde, dolayısıyla piyasa ekonomisinin neresinde olduğunu gösteren mevcut en iyi referans konumundadır.

DEÖ indeksi, başlangıcı 1986'ya kadar giden ve Kanada kökenli Fraser Institute'dan Michael Walker ve Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman'ın himaye ettiği, ekonomik özgürlüğün nasıl ölçülebileceği üzerinde yoğunlaşan bir dizi konferanslar (1986-1994) ve yayımlanan tebliğler sonucunda geliştirilmiş bir indekstir. Dünya ülkelerini ekonomik özgürlük açısından sı-

¹¹ Serbest ticaret ve korumacılık yanlılarının pozisyonlarını temellendirmek üzere ileri sürdükleri argümanlar ve bunların eleştirisi konusunda daha geniş bir tartışma için bkz. Acar (2004). Yine serbest ticaret ve korumacılık politikalarının ortaya çıkarması muhtemel dünyaların ilginç bir kurgu içinde tasvir edildiği alegorik bir hikaye için bkz. Roberts (2001). Roberts söz konusu romanında serbest ticaret fikrinin öncüsü Ricardo'nun hayaleti ile korumacılık yanlısı bir Amerikalıyı 1960 ile 2000 yılı Amerika'sı arasında heyecan verici bir yolculuğa çıkarmakta; korumacılık ve serbest ticaret politikalarının mantıksal sonuçlarını tartışmaktadır.

ralayan ve iktisattan hukuk ve felsefeye kadar uzanan geniş bir yelpazede, alanlarında öncü 60 dolayında araştırmacıdan oluşan bir ekibin uzun süreli çalışmalarının bir sonucu olarak, ilk kez 1996'da yayınlanmış olan Dünya Ekonomik Özgürlük Raporu, o tarihten bu yana düzenli olarak güncellenmektedir. Sonuncusu 2004 yılında yayımlanmış olan Rapor, haklarında karşılaştırılabilir bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu en son yıl olan 2002'ye ait verilerle 123 ülkeyi en özgür olanından en az özgür olanına doğru sıralamaktadır. Uluslararası Ülke Risk Rehberi ve Küresel Rekabet Raporu tarafından yayınlanan anket verilerinden elde edilen 18 ayrı araştırma-bazlı değişkeni de kapsayan toplam 38 değişken üzerine bina edilmiş olan indeks, şu altı kategoride toplanan verilerden yola çıkarak oluşturulmaktadır:

1. Devletin büyüklüğü: harcamalar, vergiler ve KİTler
2. Hukuksal yapı ve mülkiyet haklarının durumu
3. Sağlam para
4. Uluslararası ticaretin serbestliği
5. Kredi, işgücü ve iktisadi faaliyet üzerindeki regülasyonlar

Raporun ortaya koyduğu çarpıcı sonuçlardan biri yatırımlarla ilgilidir. Buna göre ekonomik özgürlük toplam dış yatırımlar için güçlü bir miktatis rolü oynamaktadır. Nitekim ekonomik açıdan özgür ülkeler 2002 yılında özgür olmayan ekonomilerden 12 kat daha fazla yatırım çekmişlerdir (1995 yılı ABD doları cinsinden sabit fiyatlarla, çalışan başına sırasıyla 11.000 ve 845 dolar). Doğrudan yabancı yatırımlarda fark daha çarpıcıdır: istikrarlı özgür ekonomilerde, çalışan başına doğrudan yabancı yatırımlar, genellikle özgür olmayan ekonomilere oranla 45 kat daha fazladır; ayrıca, ekonomik açıdan özgür ülkelere, özgür olmayan ülkelere göre yatırım verimliliği de % 70 daha yüksektir.

Başka bir çarpıcı sonuç ekonomik büyümeyle ilgilidir. Ekonomik özgürlük, bireylerin gayretini ve yaratıcılığını serbest bırakmak ve yatırımları artırmak suretiyle büyümeyi hızlandırmakta, dolayısıyla refahı artırmaktadır. Nitekim ekonomik açıdan özgür ülkeler 1980 ile 2000 arasındaki 20 yıllık dönemde yıllık ortalama %3.4 büyüme sağlamışlardır. Bu oran, orta derecede özgür ülkeler için yıllık ortalama %1.7, özgür olmayan ülkeler için ise yıllık ortalama %0.4'tür (Gwartney and Lawson, EFW, 2004).

Türkiye'nin Ekonomik Özgürlük Sıralamasındaki Yeri

Yukarıda belirtilen alt kategorilere göre belirlenen ekonomik özgürlükler açısından yapılan ülkeler sıralaması seçilmiş ülkeler itibariyle Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ekonomik Özgürlük Sıralamasında Türkiye'nin Yeri (2002)

sıra	ülke	Puan	sıra	ülke	puan
1	Hong Kong	8.7	36	Japonya	7
2	Singapur	8.6	41	Yunanistan	6.9
3	Yeni Zelanda	8.2	51	İsrail	6.6
3	İsviçre	8.2	58	Malezya	6.5
3	İngiltere	8.2	78	Bulgaristan	6
3	ABD	8.2	78	İran	6
7	Avustralya	7.9	90	Çin	5.7
7	Kanada	7.9	90	Pakistan	5.7
9	İrlanda	7.8	94	Kamerun	5.6
9	Lüksemburg	7.8	100	Türkiye	5.5
18	Botswana	7.4	103	Suriye	5.4
22	Şili	7.3	114	Rusya	5
31	G. Kore	7.1	122	Zimbabve	3.4

Kaynak: Economic Freedom of the World, 2004, p. 11.

Tablo 1'den görüleceği üzere, 10 üzerinden aldığı 8.7 puan ile Hong Kong, ekonomik özgürlük sıralamasında dünyada en yüksek dereceye sahiptir; bu ülkeyi 8.6 ile Singapur yakından izlemektedir. Yeni Zelanda, İsviçre, İngiltere ve ABD 10 üzerinde 8.2 ile üçüncü sıradır. İlk 10'da yer alan diğer ülkeler ise Avustralya, Kanada, İrlanda ve Lüksemburg'dur. Bir kısmı tabloda yeralmayan diğer bazı büyük ekonomilerin sıralamadaki yerleri ise şöyledir: Almanya 22.; Japonya ve İtalya 36.; Fransa 44.; Meksika 58.; Hindistan 68.; Brezilya 74.; Çin 90.; ve Rusya 114.

Sıralamada en altta yer alan ülkelerin çoğunun Afrika, Latin Amerika ülkeleri veya eski komünist ülkeler olduğu dikkati çekmektedir. Son beş ülke Venezüela, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Zimbabve ve Myanmar olarak sıralanmaktadır. Sahra-altı Afrika ülkeleri arasında durumu açık farkla en iyi olan ülke ise 18. sıradaki Botswana'dır. Şili, dört öteki ülke (Almanya, Macaristan, İsveç, Tayvan) ile paylaştığı 22. sıra ile Latin Amerika'daki en iyi dereceye sahip ülke durumundadır.¹²

¹² Ekonomik özgürlük-zenginlik ilişkisi bakımından da Rapor'un sonuçları dikkat çekicidir: en fazla özgürlüğe sahip en iyi beş ülkenin ortalama GSYH'sı 26.100 dolar iken, en sondaki beş ülkenin ortalama GSYH'sı 2.800 dolardır. Ekonomik özgürlüğün yalnızca zenginlere değil, aynı zamanda yoksullara yaradığını gösteren bir çarpıcı sonuç da, ekonomik özgürlük sıralamasının ilk beş basamağında yer alan ülkelerin nüfusunun en yoksul %10'unun ortalama kişi başına geliri 6.877 dolar

Türkiye'nin durumuna gelince; yine Tablo 1'den görüldüğü üzere, Dünya Ekonomik Özgürlük Raporu'na göre 2002 yılında ekonomik özgürlükler sıralamasında Türkiye 10 üzerinden aldığı 5.5 puanla genel sıralamada (tabloda gösterilmeyen) Madagaskar ve Malawi ile birlikte 100. sırayı paylaşmaktadır. Türkiye bu puanla, bir önceki raporda 103. sırada bulunan yerini az da olsa iyileştirmiş olmakla birlikte, 123 ülke içinde hiç de iyi bir konumda bulunmamaktadır. Nitekim bu puanla Türkiye, 103. sırada bulunan Suriye'nin, 114. sıradaki Rusya'nın ve 122. sıradaki Zimbabve'nin önünde yer alırken, 31. sıradaki G. Kore'nin, 41. sıradaki Yunanistan'ın, 78. sıradaki Bulgaristan ve İran'ın, 90. sıradaki Çin ve Pakistan'ın da gerisinde bulunmaktadır.

Tablo 2'de Türkiye'nin ekonomik özgürlükler indeksini oluşturan alt kategoriler itibariyle aldığı puanların dökümü verilmektedir.

Tablo 2: Türkiye'de Ekonomik Özgürlük Düzeyi (2002)

kategori	kapsadığı alan	sıralama*
1	devletin büyüklüğü	7.0 (28)
2	mülkiyet hakları	4.5 (77)
3	sağlam para	4.0 (119)
4	serbest ticaret	6.9 (66)
5	Regülasyonlar	5.0 (106)
5.a	kredi piyasası	6.1 (102)
5.b	işgücü piyasası	4.4 (67)
5.c	iş dünyası	4.6 (60)

Kaynak: Economic Freedom of the World, 2004, p. 15.

* İlk rakamlar ülkenin 10 üzerinden aldığı puanı, parantez içindeki rakamlarsa o kategoride kaçınıcı sırada olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi, Türkiye, devlet harcamaları, vergiler ve KİT'lerin varlığına ilişkin "devletin ekonomideki büyüklüğü" kriteri bakımından yapılan sıralamada 7.0 puanla 28. sırada yer alırken,¹³ "hukuki yapısı ve mülkiyet haklarının korunması" kriteri bakımından 4.5 puanla 77.

iken, son beş basamakta yer alan ülkelerin nüfusunun en yoksul %10'unun ortalama geliri sadece 823 dolardır (EFW, 2004: 22-23).

¹³ Bu rakamın gerçeği yansıttığı kuşkuludur; zira ayrıntılara bakıldığında (EFW, p. 160) puanı yükselten başlıca faktörün "transferler ve sübvansiyonlar"ın GSYH içindeki payının düşüklüğü (%2.8) olduğu görülmektedir (9.4 puan). Oysa GSYH'nin 300 milyar dolara ulaştığı 2004 yılında bile yalnızca tarımsal sübvansiyonların payının %4 (12 milyar dolar) olduğu dikkate alındığında GSYH'nin çok daha düşük olduğu 2002 yılında oranın bu kadar düşük olması ihtimali çok zayıftır.

sırada bulunmaktadır. Aldığı kötü puanlarla genel sıralamada Türkiye'nin yerini alt sıralara doğru çeken kriterlerden birisi "sağlam para" (119. sıra), bir diğeri ise iş dünyası, finans ve işgücü piyasalarındaki "regülasyonlar"dır (106. sıra). Uluslararası ticaretin serbestliği bakımından Türkiye 6.9 puanla 66. sırada yer almaktadır. Bu sonuçlarla Botswana, Bulgaristan ve Kamerun gibi altyapısı ve birikimi zayıf ülkelerin bile gerisinde kalan Türkiye'nin, ekonomik özgürlük bakımından bulunması gereken yerin çok gerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Demografik ve ekonomik potansiyeli bakımından dünyanın en büyük 10 ekonomisine girebilecek bir ülkenin normal şartlarda ekonomik özgürlükler bakımından da buna uygun bir performans göstermesi beklenmelidir.¹⁴

4. AB'YE UYUM SÜRECİNİN TÜRKİYE'DE PİYASA EKONOMİSİNE KATKISI

Bilindiği üzere Kopenhag kriterleri AB'ye tam üye olmak isteyen ülkelerin yerine getirmeleri gereken bir kısmı siyasi, bir kısmı ekonomik kriterlerdir.¹⁵ Siyasi kriterler demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları ve işkencenin sona erdirilmesiyle ilgilidir. Tam üyelik müzakerelerinin başlayabilmesi için asıl önşart siyasi kriterlerdir; ekonomik kriterlerin zamana yayarak sağlanması mümkündür. Nitekim Türkiye'nin durumunda da öyle olmuş, 17 Aralık 2004 zirvesinde Türkiye'ye müzakere tarihi verebilmek için Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilip getirilmediğine bakılmıştır.

Kopenhag ekonomik kriterleri özü itibarıyla ilgili ülkede işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve rekabete dayanıklılığı konu edinmektedir. Daha özelden sözkonusu kriter aday ülkeler için "İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanı sıra AB içindeki piyasa güçlerine ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması" koşulunu getirmektedir. Buna ilaveten "Topluluk mevzuatının benimsenmesi, siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere, üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneğine sahip olunması" şarta bağlanmaktadır.

AB sürecinin şu ana kadar, Kopenhag kriterlerinin de öngördüğü, Türkiye'de işleyen bir piyasa ekonomisinin tesis edilmesi doğrultusunda atılan adımlarda doğrudan ve dolaylı olarak inkâr edilmez katkıları olmuştur. Bunların bir kısmı istikrar ortamının yaratılması gibi genel ve soyut, bir kısmı ise Gümrük Birliği anlaşması gibi ticaretin serbestleştirilmesine yönelik doğrudan ve somut adımlardır. Aşağıda bu bağlamda Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş doğrultusunda atılan adımlar ve AB sürecinin buna katkısı irdelenmiştir.

¹⁴ Raporun 2002 verileri dikkate alınarak hazırlandığını hatırlatmakta yarar vardır. 2003 ve 2004 yıllarında hızlı bir toparlanma dönemi yaşayan ve IMF destekli yapısal reformlara devam eden Türkiye'nin 2004 yılı için hazırlanacak raporda yerini kayda değer ölçüde iyileştirmesi beklenebilir.

¹⁵ Kamuoyunda zaman zaman Kopenhag kriterleri ile Maastricht kriterlerinin birbirine karıştırıldığına şahit olunmaktadır. Kopenhag kriterleri AB'ye üyeliğe aday ülkelerden üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri, Maastricht kriterleri ise AB üyesi ülkelerin parasal birliğe (tek para olarak Euro kullanımına) geçebilmeleri için yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri içermektedir.

a. Ekonomik ve siyasi istikrar: AB sürecinin Türkiye'ye bugüne değin (belki bu sürecin oldukça ciddiye alındığı son iki yıl hariç, pek belirgin olmasa da) yaptığı, daha mühimi bundan sonraki dönemde yapacağı katkının en önemlisi ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasıdır. 1958 ile 1998 arasında kapsayan 40 yılda Türkiye IMF'le 19 stand-by anlaşması yapmak zorunda kalan bir ülkedir. Tek başına bu rakam bile Türkiye'nin ekonomik anlamda nasıl bir "müzmin krizler ülkesi" olduğunu göstermeye yeter. Buna bir de o tarihten bu yana meclisleri fesheden, anayasaları lağveden ve siyasi partileri kapatan askeri darbeleri, sık sık yaşanan hükümet krizlerini, sıkıyönetimin sözkonusu olmadığı "normal" dönemlerde yapılan parti kapatmaları, asker-sivil bürokrasiyle hükümetler arasında laiklik, irtica, çağdaşlık vs. kavramlar ekseninde cereyan eden gerginlikleri eklersek Türkiye'nin sadece ekonomik değil, siyasi anlamda da bir müzmin krizler ülkesi olduğu ortaya çıkar. Sadece 1994-2001 arasında Türkiye 1994, 1999, 2000 ve 2001 olmak üzere 8 yılda 4 ciddi kriz yaşamış, böylece ortalama 2 yılda bir krize girme geleneğini sürdürmüştür.¹⁶

Başka bir deyişle Türkiye'nin yakın tarihte bir türlü aşamadığı en önemli sorun ekonomik ve siyasi istikrar sorunudur. Türkiye istikrarı yakaladığı dönemlerde hızlı bir atılım sürecine girmiş, bunu kaybettiği dönemlerde hızla geriye gitmiştir. 1950'li yılların ilk yarısı, 1980'li yıllar ve 2002 sonrası dönem istikrarlı dönemlerin, 1970'li yılların ikinci yarısı, 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başları istikrarsız dönemlerin tipik örnekleridir. 2002 Kasım seçimleriyle işbaşına gelen iktidar, demokratikleşmeye ve yapısal iktisadi reformlara karşı, (içeride istikrarı bozma potansiyeli taşıyan) tüm direnişleri AB perspektifi sayesinde aşmıştır. Yine 17 Aralık 2004'teki tarihsel zirvede AB'den müzakere tarihi alınmış olması; pek çoğu eski imtiyazların kaybedilmesiyle ilgili olmak üzere, çeşitli gerekçelerle gidişattan memnun olmayan ve genellikle milliyetçi duyguları taşıyarak hükümetin üstüne yürümeye hazırlanan çevrelerin hesaplarını bozmuş, istikrarın devamını sağlamıştır.

2001 başlarında tarihinin en büyük ekonomik krizini yaşamış ve yardım için IMF'ye başvurmak zorunda kalmış Türkiye'nin krizden çıkabilmesi ve ekonomisini güçlendirebilmesi için kısa vadeye yönelik olarak mali disiplini sağlanması, makro dengeleri düzeltmesi ve iflas etmiş finans sektörünü ayağa kaldırması; uzun vadeye yönelik olarak da benzer bir krizin ileride tekrar etmemesi için yapısal reformlara yönelmesi gerekiyordu. Ancak devletin küçültülmesi, özelleştirmenin devamı, kamu bankalarının kapatılması, tarımsal sübvansiyonların azaltılması, rekabet yasası, kamu ihale yasası, bütçe disiplini, vergi reformu, kayıtdışı ekonomiyle mücadele gibi, normal şartlarda menfaatleri zedelenen kesimlerden gelecek iç direniş ve ödenmesi muhtemel siyasi bedel yüzünden girişilmesi göze alınamayan yapısal reformlara girişilebilmesi önemli ölçüde IMF baskısı ve AB'ye uyum perspektifi sayesinde olmuştur.

¹⁶ Bu durum Türk halkının bilinçaltında âdeta 2-3 yılda bir tekrarlayan kriz korkusu yerleştirmiş olmalı ki, 2004 yılı sonlarında makro ekonomik göstergeler düzgün, dış dünya ile ilişkiler iyi ve asker-sivil ilişkileri normal seyrinde iken bile kamuoyunda sık sık "kriz kapıda mı, bu cari açık bir krizi tetikler mi?" gibi endişeler dile getirilmektedir.

b. Rekabet ortamının tesisi, finans reformu ve mülkiyet hakları: Piyasa ekonomisinin vazgeçilmez kurumlarından biri olan rekabetin tesisi ve korunmasına yönelik birçok ciddi adımın atılması da yine AB'ye uyum sürecinde olmuştur. Bu çerçevede kurulan kurum ve yapılan düzenlemelerin başlıcaları aşağıda sıralanmıştır.

Rekabet Kurulu (RK): 7 Aralık 1994 tarihinde (Gümrük Birliği tartışmalarının hızlandığı dönem) "mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamak" amacı taşıyan 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun çıkarılmış, bu amaçla Rekabet Kurulu kurulmuştur. Piyasada tekelleşmeyi ve tüketici aleyhine yapılacak anlaşmaları önlemeye yönelik sözkonusu "anti-tröst" yasasının ABD'de 1900'lü yılların başında çıkarıldığı dikkate alınırsa, bu alanda gelişmiş dünyayı yaklaşık 100 yıl geriden izlediğimiz sonucu çıkmaktadır. Ne olursa olsun, imalât sanayinin yarıdan fazlasının tekel özelliğine sahip, yani rekabetten uzak olduğu Türkiye'de,¹⁷ ilk kez Rekabet Kanunu çıkarılması ve rekabetin kurallarının gözetildiğini denetlemekten sorumlu bir Rekabet Kurumu'nun¹⁸ kurulmuş olması AB perspektifinin Türkiye'de rekabet ortamının yaratılmasının altyapısının hazırlanmasına yaptığı ciddi bir katkıdır.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK): 4628 sayılı Yasa ile Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu kurulmuş, daha sonra 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu ile de Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu adını almıştır. Kuruma, 5015 Sayılı Petrol Piyasası Kanunu ile petrol piyasasını düzenleme ve denetleme görevi de verilmiştir. Anılan kanunların amacı; elektriğin, doğal gazın ve petrolün yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir enerji piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasıdır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu 19.11.2001 tarihinde görevine başlamıştır.

¹⁷ İmalat sanayindeki tekelleşme eğilimi konusunda aralarında Tekeli vd. (1982), Aksoy (1983), Katırcıoğlu (1990), DİE (1993), Güneş (1996) ve Yeldan vd. (1997)'nin de bulunduğu birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan örneğin Tekeli vd. (1982)'nin bulgularına göre Türkiye'de sanayi sektöründe tekelleşme eğilimi %60'lar düzeyindedir. Güneş (1996)'ya göre imalât sanayinin yarı tekelidir. Yeldan vd. (1997)'nin bulguları da toplam 82 sektörden 65'inde (%79) tekelleşme eğilimi olduğuna işaret etmektedir. Bu rakamlar Türk imalât sanayinin rekabetten ne kadar uzak olduğunu açıkça göstermektedir. Rekabet Yasası, Rekabet Kurulu vb. atılan adımların imalât sanayinin bu özelliğini tamamen ortadan kaldırdığı kuşkusuz söylenemez; ancak, bu tekeli ve oligopolcü yapının rekabetçi yapıya doğru evrilmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır, bunun meyveleri daha ileride daha belirgin görülebilir.

¹⁸ RK, EPDK ve BDDK gibi organizasyonlarda Kurum organizasyonunun kendisine, Kurul ise ilgili kurum bünyesinde oluşturulan icra organına işaret etmektedir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK): 18 Haziran 1999 kabul tarihli 4389 sayılı Bankalar Kanunuyla "Bankalar Kanunu ve ilgili diğer mevzuatın, Kanunda gösterilen yetkiler çerçevesinde düzenlemeler de yapmak suretiyle uygulanmasını sağlamak, uygulamayı denetlemek ve sonuçlandırmak, tasarrufların güvence altına alınmasını temin etmek ve Kanunla verilen diğer görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak üzere," kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu* kurulmuştur. Kurum, tasarruf sahiplerinin haklarını ve bankaların düzenli ve emin bir şekilde çalışmasını tehlikeye sokabilecek ve ekonomide önemli zararlar doğurabilecek her türlü işlem ve uygulamaları önlemek, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli karar ve tedbirleri almak ve uygulamakla yükümlü ve yetkili kılınmıştır.

Başlarda ne kadar etkin çalıştığı tartışma götürse de, 2001 krizinden sonra artık zorunlu hale gelmiş bankacılık sistemine çeki düzen verme, ilgili mevzuatı düzeltme ve çökmüş olan finans sistemini ayağa kaldırma işlevini BDDK üstlenmiştir. Bu konuda önemli bir işlev görmüş öteki kurumsa Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'dur (TMSF). Siyasi iradenin de desteğiyle iki kurum birlikte bu dönemde bankacılık ve finans sektörüne çeki düzen vermiş, halktan topladıkları fonları kendi paravan şirketlerine aktarmak suretiyle banka batırıp çarpık mevduat sigorta sistemi¹⁹ yüzünden zararını devlete ödetmeye kalkışan "banka hortumcuları"nın üzerine gitmiş ve devlet alacaklarını kurtarmaya çalışmıştır. Ne yazık ki Türk halkı, 28 Şubat döneminin (1997-2000) kasvetli ve baskıcı ortamında en rahat günlerini yaşadığı anlaşılan bu soygun mekanizması sonucunda iflas eden bankacılık ve finans sektörünü ayağa kaldırmak için 50 milyar dolarlık bir bedel ödemek zorunda kalmıştır.²⁰

Sınai ve Fikri Mülkiyet Hakları:

Bir yeniliğin, bir icadın, bir fikir ürününün ödüllendirilmesi, bunları ilk kez ortaya koyanların hakkının verilmesi yeniliği, gelişmeyi ve yaratıcılığı

¹⁹ Temmuz 2004'e kadar Türkiye'de bankalardaki mevduatın tamamı her türlü riske karşı %100 devlet güvencesindeydi. İktisattaki "ahlâki tehlike" (moral hazard) kuralı burada da işlemiş, insanlar "nasıl olsa mevduatım devlet güvencesinde" diyerek, sermaye yapısı ve yönetim açısından sağlam ve güvenilir olup olmadığına bakmaksızın, en yüksek faizi öneren bankalara parasını yatırmıştır. Öte yandan bankasını batırsa bile zararı devletin üstleneceğini bilen sözde işadamları da altından kalkıp kalkamayacağını hesabını yapmadan yüksek faizler önermişler, bir kısmı elinde olmayan Hazine Bonolarını varmış gibi göstererek vatandaşları para toplamış, topladıkları parayı kendi paravan şirketlerine aktararak sahip oldukları bankayı iflas ettirmişlerdir. İşin ilginç yanı sıra zamana kadar yasalar bu şekilde hileli iflaslara karşı devletin zararını tazmin etmek üzere ilgili kişilerin özel mal ve mülklerine el konulmasına dahi elvermemektedir. Bu konuda 2004 yılında yapılan yasal düzenlemelerden sonra ancak bu kişilerin mallarına el konulması mümkün hale gelmiş; ancak bu yaptırımdan sonra sözkonusu işadamlarının bir kısmıyla borçlarını belirli bir takvim dahilinde ödemek üzere anlaşma yapılabilmemiş, anlaşmaya niyetli olmayan bir kısmının da mülklerine el konulabilmektedir. Mevduatta %100 güvenceye de Temmuz 2004 tarihinden itibaren aşamalı olarak son verilmiştir.

²⁰ Bu çerçevede Dinç Bilgin, Korkmaz Yiğit, Erol Aksoy, Ali Balkaner, Kemal Uzan, Murat Demirel, Cavit Çağlar gibi bir dönemin büyük yolsuzluklarına adı karışan kişi ve grupların üzerine gidilmiş, mal varlıklarına el konulmuştur; borçlarını ödemeye istekli başka batık banka sahipleriyle de çeşitli anlaşmalar yapılmıştır.

teşvik etmenin en emin yollarından biridir. Nitekim bugün dünyada piyasaya en fazla yeni ürünün çıktığı, en çok bilimsel ve sanatsal eser üreten ülkeler, patent vb. yasalarla, sınai ve fikri mülkiyet haklarını en iyi koruyan, korsan yayınlarla en ciddi mücadele eden ülkelerdir.

Piyasa ekonomisinin ayrılmaz kurumlarından olan özel mülkiyet ve rekabetle doğrudan ilintili olarak, Türkiye'deki sınai ve fikri mülkiyet mevzuatı da önemli ölçüde AB'ye uyumun somut bir hâl almaya başladığı 1990'lı yılların ortalarından sonra gelişmiştir. Bu bağlamda müzik eserleri, film, yazılım, kitap gibi entellektüel ve sanatsal eserlerin korsan olarak basım, yayım ve dağıtımıyla mücadeleyi, başka bir deyişle fikri (entellektüel) mülkiyet haklarının korunmasını öngören yasal düzenlemelerin ülkemizde ancak 2004 yılında yürürlüğe konabilmiş olması manidardır. Mülkiyet hakları ile ilgili Türkiye'de ancak 1990'lı yıllarda yapılabilmemiş olan yasal düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir:

- Türk Patent Enstitüsü'nün kuruluşu (544 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname; 1994),
- Patent haklarının korunması (551 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname/KHK; 1995),
- Endüstriyel tasarımların korunması (554 Sayılı KHK; 1995),
- Coğrafi işaretlerin korunması (555 Sayılı KHK; 1995),
- Markaların korunması (556 Sayılı KHK; 1995),
- İlaçların patent koruması kapsamına alınması (566 Sayılı KHK; 1995),
- Sınai mülkiyet hakları ile ilgili cezaları içeren 4128 Sayılı Kanun (1995),
- Fikir ve sanat eserlerinin korunmasına ilişkin 5846 sayılı Kanun ve bu Kanunu değiştiren 4630 sayılı Kanun (2004).

c. Devletin Yeniden Yapılandırılması: AB sürecinin Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş bağlamında yaptığı katkılardan biri de devletin yeniden yapılandırılmasıdır. Devleti yeniden yapılandırmak, devletin küçültülmesini, KİT'lerin özelleştirilmesini, bütçe disiplininin sağlanmasını, kamu bankalarının kapatılmasını, kamu ihalelerinin şeffaf hale getirilmesini, öteden beri devlet tekelinde olan enerji vb. birtakım sektörlerin rekabete açılmasını, kamu yönetiminin daha şeffaf, daha ademi merkezîyetçi hale getirilmesini içeren kapsamlı bir projedir.

Bu bağlamda AB sürecinin ve IMF'nin zorlamasıyla birçok yasalar çıkarılmış, bunları tamamlayıcı başka yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan biri Ocak 2002 tarihinde çıkarılan 4734 sayılı *Kamu İhale Kanunu*dur. Amacı "kamu hukuku kapsamına giren, veya kamunun kontrolünde bulunan, veya kamu fonlarını kullanan bütün kamu kurum ve kuruluşlarının açacağı ihalelerde uygulanacak prensip ve prosedürleri ortaya koymak" ola-

rak belirtilen kanun, özü itibariyle kamu ihalelerini şeffaflaştırmaya ve uzun yıllardır Türkiye halkına büyük bedeller ödetmiş olan, yakın akraba ve dostları devlet eliyle zengin etmeye dayalı "ahbap-çavuş kapitalizmi"ne son vermeyi hedefleyen bir kanundur. Bir başkası, Türk tüketicisini ABD ve Avrupalı tüketiciye kıyasla dört kat daha pahalıya şeker tüketmeye mahkûm eden, piyasa fiyatlarının çok üzerinde fiyatlarla şeker pancarı alımıyla başlayıp verimsiz teknoloji, ihtiyaç fazlası eleman, sorumsuz yönetici zinciriyle devam eden şeker piyasasındaki tuhaf duruma son vermeye yönelik *Şeker Kanunu*'dur. Yine bir başkası, sigara üretmeye elverişli olmayan kalitesiz tütününü yine dünya fiyatlarının çok üstünde fiyatlarla üreticiden almakla başlayan, alımlar sırasında çamura yatırılmış veya ıslatılmış balyalarla haksız kazanç sağlamak gibi usulsüzlüklerle, yine ihtiyaç fazlası eleman istihdamıyla devam eden, tütün piyasasındaki rant sistemine son vermeye yönelik *Tütün Kanunu*'dur.

Kamu bankalarının yeniden düzenlenmesi: Bir başka önemli adım, yıllarca piyasadan yüksek faizlerle topladığı parayı daha düşük faizlerle esnafa kredi vererek (Halk Bankası), yine aynı yöntemle çiftçiye bir kısmı geri dönmeyecek kredi dağıtarak (Ziraat Bankası), veya büyük yolsuzluklara konu olan konut yapım projeleriyle uğraşarak (Emlak Bankası) Hazineye milyarlarca dolarlık zarar yükleyen kamu bankalarının bir kısmı kapatılmış, bir kısmı tek bir yönetim altında toplanmıştır.

Tarımda yeni arayışlar: Yüksek destekleme fiyatlarıyla otuz dolayında tarımsal ürünün sübvansede edilmesi ve doğan zararların Hazineye yüklenmesi sistemine son verilmiş, destekleme kapsamındaki ürünler büyük ölçüde azaltılmış, Dünya Bankası'nın da desteğiyle Hazine'ye yükleyeceği yükün önceden belirlenebilmesi mümkün olan, maliyeti öngürülemez destekleme alımları külfetinden devleti kurtaran, çiftçiye üretimden bağımsız destek ödemesine dayalı "Doğrudan Gelir Desteği" projesi yürürlüğe konulmuştur. Bu amaçla tapu kayıtları yenilenmiş, arazi ve çiftçi kayıt sistemi çıkarılmıştır.

Merkez Bankası'nın özerkliği ve TL'nin itibarı: Uzun yıllar yine sözü edilmekle birlikte fiili adımların atılmadığı Merkez Bankası'nın (MB) özerkliği konusunda daha ciddi düzenlemeler yapılmış, böylece MB bütçe açığını karşılıksız para basarak finanse eden, siyasi otoritenin keyfine göre kullandığı bir araç olmaktan büyük ölçüde çıkarılmıştır. Artık MB Türkiye'de de, (verimliliği çok tartışmalı) "kalkınmayı finanse eden kurum" olmak değil, aynen düşük enflasyonlu gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, öncelikli amacı "fiyat istikrarını sağlayan özerk para otoritesi" konumuna gelmiş; karşılıksız para basımına önemli ölçüde son verilmiştir. Türkiye'nin son otuz yıldır ilk kez tek haneli enflasyon rakamlarını 2004 yılında görmesi bir tesadüf değildir. Ayrıca bir türlü düşürülemeyen yüksek kronik enflasyonun sonucu olarak dünyada en bol sıfırlı banknotlarıyla bir süredir yurtdışı mağazin programlarının eğlence konusu haline gelmiş Türk lirasına yeniden itibar kazandırmaya yönelik cesur bir adım da, TL'den altı sıfır atarak 1 Ocak 2005'ten itibaren Yeni Türk Lirası'na (YTL) geçilerek atılmıştır. 2002-

2004 döneminde yakalanan istikrar ortamında ekonominin hızla toparlanmasına paralel olarak Türk parasının değeri de istikrar kazanmıştır. YTL'ye geçiş hem hesap kitabı kolaylaştıracak, hem TL'yi alay konusu olmaktan çıkaracak, hem de yeni dönemin iyimserliğini pekiştirecek psikolojik bir simge işlevi görecektir.

Yine son dönemde hükümet tarafından bütçe disiplini sağlamak üzere yukarıda sıralanan önlemlere ek olarak bütçe harcamalarını kısıtlayarak, gelirlerini artıran başka önlemler alınmış, yeni vergi düzenlemeleri yapılmış ve IMF'le yapılan stand-by anlaşmasının öngördüğü %6.5 faizdışı fazla kuralı titizlikle uygulanmıştır.²¹ Çeşitli kesimler tarafından "yoksulları gözardı etmek"le eleştirilse de bu kural esasen, kamunun savurgan davranmasını engelleyen, kamuyu küçülmeye zorlayan bir çıpa işlevi görmektedir.

KİT'lerin özelleştirilmesi: Nihayet Türkiye'nin bir başka kanayan yarası KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda maalesef olumlu şeyler söylemek zordur. Dünyada herkesten önce bu işe başladığı halde herkesten geride kalan bir başka ülke örneği yoktur. Özelleştirme bürokrasinin direnişi nedeniyle sürekli zikzaklar çizmiş, bu yüzden de ele geçen önemli fırsatlar kaçırılmıştır. Evet, bugüne değin 160 kuruluşun özelleştirildiği doğrudur; ancak şu da bir gerçektir ki, süreç çok yavaş ilerlediği için özelleştirmeden beklenen yararların önemli bir kısmı suya düşmüştür. Talep canlıken özelleştirilmeyen kuruluşların zamanla değerleri düşmüş, özelleştirme masrafı ondan elde edilen gelire neredeyse denk olmuş, dolayısıyla özelleştirme gelirlerinin iç ve dış borç stokunun azaltılmasına kayda değer bir katkısı olmamıştır. Son dönemlerde, AB perspektifine büyük önem veren AK Parti iktidarı döneminde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından öteden beri oldukça yavaş ilerleyen özelleştirme sürecini hızlandırmaya yönelik bazı girişimler yapılmışsa da, bu konuda istenen sonuçlar alınabilmiş değildir.²² Özelleştirme, en başta özelleştirmeyi "devlet-millet malının yabancılara peşkeş çekilmesi" olarak algılayan geleneksel devlet bürokrasisinin direnişi ve meselenin kamuoyu tarafından sahiplenilmesinin sağlanamamış olması yüzünden,²³ başlamasının üzerinden 20 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ bitirilememiş bir projedir. En büyük özelleştirme projelerinden

²¹ Yeri gelmişken, %6.5 faizdışı fazlanın ne olduğu konusunda okumuş yazmış kesim dahil kamuoyunun büyük bölümünde bir bilgisizlik ve kafa karışıklığı mevcuttur. Faizdışı fazla kuralı, bütçe harcamaları içindeki (hükümet tarafından hiçbir şekilde azaltılmasının mümkün olmadığı) faiz giderleri düşüldükten sonra bütçenin gelir-harcama dengesinde gelir lehine olacak fazlanın enaz GSYH'nin %6.5'i kadar olmasını hükme bağlamaktadır.

²² Özelleştirmenin geldiği son noktaya ilgili gelişmeler ve rakamsal veriler için bkz. ÖİB (2004). Sorunun çeşitli açılardan değerlendirilmesi için, örneğin bkz. Mızrak (2003), Aktan (1993), Bayraktutan (2003).

²³ Akalın (1996: 85-93) ülkemizde özelleştirmenin başlanmamasının nedeninin, anayasamızda planlama ve KİT'lerin, sosyal ahlak açısından daha iyi oldukları gerekçesiyle piyasa ekonomisine ve özel teşebbüse tercih edilmiş bulunması olduğunu belirtmektedir. Özelleştirmeye ilgili yapılan anayasa değişikliğine rağmen, belki ara rejimin ürünü olması nedeniyle, hâlâ tümü itibarıyla anayasamız, zımnen de olsa, "planlama+KİT'ler"e dayalı devletçiliği, piyasa ekonomisi ve özel girişime göre sosyal açıdan daha iyi oldukları için tercih etmektedir.

biri olan Tüpraş özelleştirmesi 2004 yılında yargıdan dönmüştür; Telekom vaktiyle teklif edilen değerinin onda birine düşmüş durumda hâlâ özelleştirilmeyi beklemektedir.²⁴

Doğal olarak, devlet yapılanmasında niteliksel bir dönüşüm gerçekleştirilmeye ve eski rant sistemini ortadan kaldırmaya dönük böylesi kapsamlı bir projenin, menfaatlerini zedeleyeceği kesimlerden tepki görmemesi düşünülemezdi; nitekim en önemlisi özelleştirmeye direniş olmak üzere, sözkonusu devlette yeniden yapılanma ve AB'ye uyum projesinin çeşitli boyutlarına gerek siyaset ve bürokrasiden gerekse kamuoyundan çeşitli tepkilerin gelmesi gecikmemiştir. Tanımsal destekleme sistemindeki değişiklikler ile şeker ve tütünle ilgili kanunlara çiftçi temsilcileri, özelleştirme ve ihtiyaç fazlası eleman çıkarmalara sendikalar, devletin küçültülmesi ve yerinden yönetim odaklı yeniden yapılandırılmasına bürokratik elitler çeşitli biçimlerde direnmiştir. Ancak hem 2001 kriziyle âdeta denizin bitmesi ve "geminin karaya oturması"nın başka bir alternatif bırakmaması, hem de dış dünyadan esen rüzgarların bu yöndeki baskısı nedeniyle sözü edilen direnişler sözkonusu dönüşüm sürecini tersine çevirememiş, aksamalara rağmen dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci devam etmiştir. Bu sürecin direnişlere aldınış etmeden yürütmesinde en büyük pay sahibi faktörlerin başında hiç kuşkusuz AB perspektifi gelmektedir.²⁵

e. Ticaretin serbestleştirilmesi:

AB perspektifinin Türkiye'de piyasa ekonomisinin temel kurumlarından olan ticaretin serbestleştirilmesine de büyük katkısı olmuştur. Bunun en somut kanıtı AB ile 1995 yılında imzalanıp 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği (GB) anlaşmasıdır. GB tanım ürünlerini dışarıda bırakan, sanayi ürünlerinde AB ile Türkiye arasında gümrük engellerini (tarifeler, kotalar, görünmez engeller) kaldırmayı öngören bir anlaşmadır.

Dokuz yıldır yürürlükte olan bu anlaşmanın sonuçlarıyla ilgili olarak kamuoyunda sık sık hararetle tartışmalar yapılmaktadır. Serbest ticaret karşıtları sürekli olarak GB yüzünden büyük kayıplara uğradığımızı dile getirmekte, "100 milyar doların sokağa atıldığını" ileri sürmektedirler. Bu iddialara bir ölçüde cevap teşkil etmek üzere aşağıda GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye-AB dış ticaretine göz atılmaktadır. Tablo 3 GB öncesi ve sonrası sekiz yıllık dönemde Türkiye-AB dış ticaretinin seyrini göstermektedir.

Tablo 3'ten de görüldüğü üzere, GB'den önceki 8 yıllık dönemde (1988-95) AB'ye karşı Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı yaklaşık 22 mil-

²⁴ 20 yılda özelleştirmeyi bitirememiş, bu haliyle ders kitaplarına bir başarısızlık örneği olarak girmeyi hak etmiş bir ülkede yaşayan insanlar olarak Türk halkı özelleştir(e)memenin bedelini yüksek iletişim faturaları, yüksek dolaylı vergiler, bitmeyen siyasi istismar ve yolsuzluklar, hantal bürokrasi ve kalitesiz hizmet olarak ödemeye devam etmektedir.

²⁵ Burada doğrudan değinilmeyen ancak her biri altı çizilmeye değer önemde özgürlüklerin genişletilmesi, insan hakları ve hukuk devletinin yerleştirilmesi, sivilleşme ve (Bilgi Edinme Hakkı yasası gibi) devlette şeffaflaşmayı sağlama yolunda atılan siyasi adımların tümü de piyasa ekonomisinin tamamlayıcı unsurlardır. Siyasal özgürlüklerle iktisadi özgürlükler birbirinin tamamlayıcılarıdır.

yar dolar, GB'den sonraki 8 yıllık dönemde (96-2003) ise 68 milyar dolardır. Bu rakamların ortaya koyduğu bazı ilginç sonuçlar vardır. Birincisi, dış ticaret açığını, iktisat mantığından yoksun bazı değerlendirmelerde yapıldığı gibi, "ülkenin zararı" saysak bile—ki bu doğru değildir—bu zarar iddia edildiği gibi 100 değil, 46 milyar dolardır. Üstelik bunun sadece GB'den kaynaklandığı da iddia edilemez; zira büyüyen ekonomisinin ihtiyaçları paralelinde Türkiye'nin dış ticaret açığı GB olmadan da 1996 sonrası dönemde eskiye kıyasla zaten bir miktar artacaktı; o halde bu rakam sadece "GB'nin verdiği zarar" değildir.²⁶

Tablo 3: Türkiye-AB Dış Ticareti: 1988-2003 (milyon dolar)

yıl	İhracat	ithalat	dış ticaret açığı
1988	5098	5895	-797
1989	5408	6055	-647
1990	6893	9328	-2435
1991	7042	9222	-2180
1992	7601	10049	-2448
1993	7287	12949	-5662
1994	8269	10279	-2010
1995	11078	16861	-5783
1988-1995	58676	80638	-21962
1996	11549	23138	-11589
1997	12248	24870	-12622
1998	13498	24075	-10577
1999	14348	21401	-7053
2000	14510	26610	-12100
2001	16118	18280	-2162
2002	18459	23321	-4862
2003	24350	31495	-7145
1996-2003	125080	193190	-68110

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı.

İkincisi, GB'ye girişin hemen öncesi olan 1995 yılının AB'ye karşı dış ticaret açığı 1988 yılına göre 7.25 kat fazladır. Bu rakamlara göre

²⁶ Üstelik yerli üreticinin dış rekabet yüzünden ettiği ileri sürülen bu zararın, iç piyasada mal çeşit ve kalitesini artırıp fiyatı ucuzlattığı ölçüde tüketicinin kârı olduğu unutulmamalıdır.

sözkonusu sekiz yıllık dönemde AB'ye karşı dış ticaret açığının yıllık ortalama artış hızı %28'dir.²⁷ GB sonrası dönemde açık aynı hızla devam etmiş olsa 2003 yılında açığın yaklaşık 83.5 milyar dolara ulaşması gerekirdi. Oysa 1996 yılına kıyasla 2003 yılının açığı yıllık ortalama %5.9 küçülerek, 11.6 milyar dolardan 7.1 milyar dolara gerilemiştir; mutlak rakam olarak 2003 yılının açığı 1996 yılı açığının yarından biraz fazlası (0.61'i) kadardır. Yani, GB sonrası dönemde dış ticaret açığı oransal olarak artmamış, azalmıştır. Kaldı ki, AB Ankara Anlaşması ve Katma Protokolün gereği olarak ithal ettiği Türk sanayi ürünlerinden gümrük vergisi almamaya yıllar önce (1974) başlamış, bir anlamda tek taraflı olarak GB'yi yıllar önce başlatmıştı. Bu durumda GB sonrasında gümrük vergilerini kaldırmak durumunda kalan taraf olarak Türkiye'nin dış ticaret açığında mutlak rakamlar itibariyle bir miktar artışın olması zaten beklenen bir sonuçtu.

Vurgulamak gerekir ki, ithalatın bir ülke için kötü olduğunu düşünmek, dolayısıyla ithal mallara ödenen parayı da ülkenin zarar hanesine yazmak iki nedenle son derece yanlıştır. Bir kere, Türkiye gibi ithalatının %85-88'i hammadde, aramalı ve yatırım malından oluşan bir ülkede ithalat yapmadan yerli üretim de, ihracat da artınamaz; yani ekonomik büyümenin girdi ihtiyacını sağlamak için ithalatın artması kaçınılmazdır. İkincisi ve bundan daha önemlisi, ithalatın rekabeti teşvik edici, teknolojik yenilenmeyi zorlayıcı, fiyatta, çeşitte ve kalitede iyileşme sağlayıcı, sonuçta bir ülkenin yerli sanayilerine rekabet gücü kazandırıcı, tüketiciyi yeni tüketim olanaklarıyla tanıştıran ve ülkenin ihracatını artırıcı bir işlevi vardır. Bunun en canlı kanıtı GB sonrası dönemde Türk otomotiv sanayinde görülen gelişmedir. GB öncesi 30 yıllık dönemde katı biçimde dış rekabete karşı korunmuş olan sektör bu dönemde son derece kalitesiz üç çeşit (Anadol, Murat 124, Renault 12 TX) otomobili yüksek kâr marjlarıyla Türk tüketicisine satmış, dışarıya ihraç edecek kalite ve fiyatta neredeyse tek bir otomobil üretememişti. Sektör temsilcileri GB'ye girişin kendi sektörlerinin sonunu getireceği endişesi taşıyor, bu nedenle de GB'ye şiddetle karşı çıkıyorlardı. Oysa pratik gelişmeler "havuza atlamadan yüzme öğrenilmez" gerçeğini bir kez daha doğrulamış ve rekabete açılan otomotiv sektörü rekabeti öğrenmiştir. Daha önceki dönemde ihracatta "esamesi okunmayan" sektör GB sonrası dönemde adım adım rekabet gücünü artırarak 2003 yılında 7 milyar dolarlık otomobil ihracatıyla tekstilden sonra en çok ihracat yapan ikinci sektör konumuna gelmiştir; 2004 yılında bu rakamın 10 milyar doları bulduğu tahmin edilmektedir. Bu arada sektördeki rekabetin olumlu bir sonucu olarak Türk halkı da yepyeni, daha kaliteli, daha konforlu otomobil çeşitleriyle tanışmıştır. Bu sonucun hem üreticiyi, hem de tüketiciyi memnun eden bir sonuç olduğunda kuşku yoktur. İlginçtir ki, AB'den müzakere tarihi aldığımız bugünlerde müzakerelere en hazır sektör, aynı zamanda rekabete en açık sektör olan otomotiv, en hazır olmayan sektör ise rekabete en kapalı sektör olan tarımdır.

²⁷ Uzun dönemli yıllık ortalama artış hızını hesaplamada kullanılan formül şudur: $[(A_n / A_0)^{1/n} - 1]$. Burada A_n son yılın, A_0 ilk yılın dış ticaret açığını, n (=8) ise dönem uzunluğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu yazıda AB sürecinin Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Bu bağlamda önce piyasa ekonomisinin temel ya da vazgeçilmez kurumları olarak özel mülkiyet, kişisel çıkar, rekabet, tercih ve girişim özgürlüğü, sınırlı devlet, ve serbest ticaret irdelenmiş, ardından Türkiye'nin ekonomik özgürlükler bakımından 2000'li yılların başlarında dünya ülkelerine göre nerede olduğuna bakılmıştır. Genel sıralamada 123 ülke içinde 100. sırada bulunması Türkiye'nin ekonomik özgürlükler bakımından hiç de içaçıcı bir konumda olmadığını; bu alanda daha katetmesi gereken uzun bir yolun olduğunun işaretidir.²⁸

Yine de AB'ye uyum sürecinde Türkiye piyasa ekonomisine giden yolda gerek yasal düzenleme, gerekse uygulama alanında köşe taşı sayılabilecek pek çok adım atmıştır. Bunlar arasında devletin küçültülmesi ve yeniden yapılandırılması çabaları, bütçe disiplini, BDDK ve TMSF gibi kurumlar aracılığıyla finans sektörünün sağlam temeller üzerine oturacak biçimde yeniden organize edilmesi girişimleri, enerji sektörünü rekabete açacak düzenlemeler, rekabet kurulu, sınai ve fikri mülkiyet haklarını koruyucu düzenlemeler, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, tarımsal destek sisteminin değiştirilmesi, gümrük birliğine girilmesi, ve nihayet Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi ve TL'den altı sıfır atılması sayılabilir.

AB'ye girmeye çalışmak iyi midir, kötü müdür; AB'nin Türkiye'den istedikleri ülke aleyhine birer "dayatma" mıdır, yoksa ülkenin zaten kendi kendine yapması gerekip de yapmadığı, bu yüzden de siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayamadığı, dolayısıyla krizlerden kurtulamadığı, yapıldığı zaman bu sorunlu süreci tersine çevirecek birer olumlu adım mıdır konusu sürekli tartışılmaktadır; bundan sonra da tartışılmaya devam edilecektir. Bu satırların yazarına göre AB bir nihai amaç, uğruna her şeyden vazgeçilebilecek bir dünya cenneti değildir. Ancak Türkiye'nin tarihsel, siyasi, kurumsal ve zihniyetsel engeller yüzünden Türk halkının refahını artıracak siyasi ve ekonomik reformları bir türlü yapamadığı, bu alanda sık sık devlet-hükümet gerginliklerinin yaşandığı, bu gerginlikler yüzünden istikrarın bozulduğu, sonuçta Türkiye'nin çağa ayak uyduramayan, kişi başına geliri düşük, gelir dağılımı bozuk, özgürlüklerin tadına varlamayan, insan hakları sorunları olan marjinal bir üçüncü dünya ülkesi olarak kalmaya mahkûm olduğu bir gerçektir. Gerek devlet seçkinlerini değişime razı edecek, devleti küçültüp etkinleştirecek, ekonomik verimliliği artıracak, gerekse Türk insanında rekabetçi, dışa açık, sistemli çalışan, korkularını aşmış, özgüven sahibi olmaya dönük zihniyet dönüşümünü tetikleyecek etkili bir dinamik olarak AB perspektifi son derece önemlidir.

²⁸ Bu sıralamanın 2002 verileri esas alınarak yapıldığını, dolayısıyla 2003 ve 2004 yıllarında Türkiye'de yapılan birçok iyileştirici reformu içermediğini tekrar hatırlatalım; 2004 sıralamasında Türkiye'nin daha iyi bir konumda olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür. Anadolu kültüründe "Gönül ne kahve ister ne kahvehane, gönül sohbet ister kahve bahane" şeklinde bir veciz söz vardır. Bazılarımıza tuhaf gelse de, esasen AB'ye uyum sürecinden beklentinin ve AB ile ilişkilerin ilerletilmesinden gerçekte muradın ne olduğunu ifade etmek üzere bu sözün veciz kurgusundan yararlanarak denebilir ki, "Gönül ne AB ister, ne ABhane, gönül DESİZEN ister AB bahane."²⁹ AB ile müzakerelerin uzun bir süre alacak olması, müzakerelerin ucunun açık olması, sonunda tam üyelik garantisinin olmaması, Avrupa kamuoylarının Türkiye'ye karşı olması, referandum engeli, vs. gibi argümanların bu satırların yazarına göre hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Önümüzdeki 10 yılda köprülerin altından çok sular akacaktır. Dahası, AB çıpası sayesinde 10 yıl istikrarlı bir şekilde büyüyecek, sanayisine ve tanımına çeki düzen verecek, demokratikleşecek, sivilleşecek, özgürleşecek ve zenginleşecek bir Türkiye'nin AB'ye karşı hâlâ yalvarır bir pozisyonda kalma olasılığı hemen hemen hiç yoktur. Böylesi bir istikrarlı iyileşme süreci yaşaması durumunda Türkiye'nin AB'ye olan ihtiyacından çok daha fazla, AB'nin Türkiye'ye ihtiyacının olması sözkonusudur. Zengin, demokratik, istikrarlı ve müreffeh bir Türkiye'nin önündeki alternatifler AB'yi bile kısıktırarak kadar fazla olacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, Mustafa (2004) "İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?", *Piyasa*, Bahar, 3(10):1-23.
- Akalın, Güneri (2002) *Türkiye'de Ekonomi-Politik Kriz ve Piyasa Ekonomisine Geçiş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akalın, Güneri (1996) "Türkiye'de Devletçilik Hareketi ve Sosyoekonomik Maliyeti," *Liberal Düşünce*, Kış, ss. 85-93.
- Aktan, Coşkun Can, (1993) *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme*, Ankara: Takav Matbaası.
- Aksoy, A. (1983) "Türkiye Özel İmalat Sanayinde Yoğunlaşma, Kârlılık ve Ücret İlişkisi," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10(4):367-386.
- Bayraktutan, Yusuf (2003), der., *Özelleştirme: Teori, Dünya ve Türkiye Deneyimi*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Buchanan, James (1978) *The Consequences of Mr. Keynes*, London: Institute of Economic Affairs.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar (2002) *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 5. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- DİE (1993), *Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma: 1985-1989*, Ankara.

²⁹ DESİZEN, vecizenin kurgusuna uydurmak için, Demokratikleşme, Sivilleşme ve Zenginleşme sözcüklerinin ilk hecelerinin biraraya getirilmesiyle oluşturulan bir kısaltmadır. Türkiye maalesef bu konuda yapması gerekenleri yakın tarihi boyunca ısrarla yapmaktan kaçınmış, yapmak isteyenler otoriter zihniyetli bürokratik seçkinlerin engelini aşamamışlardır. AB'ye, "bizi nasılsa almayacaklar, onurlu davranalım, biz bunları kendimiz de yaparız" türünden hafif milliyetçi tonlu argümanlarla karşı çıkanların meseleye bir de bu açıdan bakmalarında, "madem yapabiliyorduk, on yıllardır kim engel oldu da yapamadık?" sorusuna cevap aramalarında yarar vardır.

- DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, muhtelif tarihler (1992-2003), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü. www.die.gov.tr
- Friedman, Milton (1965) *Capitalism and Freedom*, Sixth Impression, Chicago: Chicago Univ. Press and Phoenix Books.
- Güneş, M. (1996) Türkiye İmalat Sanayinin Yüzde 50'si Tekel, Teksir.
- Gwartney, James and Robert Lawson (2004) *Economic Freedom of the World: 2004 Annual Report*, Liberales Institut: Berlin.
- Katırcıoğlu, E. (1990), *Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma ve Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler*, TÜSES, İstanbul.
- Mızrak, Y. Nihal (2003) "Özelleştirme Uygulamalarına Kaynak Dağılımının Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi," *Ekonomik Yorumlar*, Nisan 2003, S. 469, s. 55-59.
- Mises, Ludwig von (1966) *Human Action*, Chicago: Contemporary Books.
- ÖİB (2004), "Türkiye'de Özelleştirme" Raporu, Ankara: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı.
- Roberts, Russell (2001) *The Choice: A Fable of Free Trade and Protectionism*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Inc. (Türkçesi: Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü, Çev. Mustafa Acar, Ankara: Liberte Yayınevi, 2002.)
- Skousen, Mark (2003) *Modern İktisadın İnşası*, (Çev. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak), Ankara: Liberte.
- Smith, Adam (1985) *The Wealth of Nations*, London: Penguin Boks. (Türkçesi: Ulusların Zenginliği, Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık.)
- Smith, Adam (1965) [1776] *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, New York: Modern Library.
- Tekeli, İ., S. İlkin ve Y. Kepenek (1982), *Türkiye'de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma*, Ankara.
- Ünsal, Erdal M. (2001) *Mikro İktisat*, 4. baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Webster's Collegiate Dictionary (1994), 10th edition, Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster.
- Yeldan, E., A. Köse ve M. Güneş (1997), "Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993," *Ekonomik Yaklaşım*, Sonbahar 1997, 8(26): 33-47.